

Ільїна Н.В. Досвід впровадження методики формування образного мовлення у корекційно-логопедичний процес / Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : [зб. наук. праць / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака]. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006. - 2012. - Випуск ХХІ в двох частинах, частина 1. Серія: соціально-педагогічна. – С. 80-87.

УДК: 376.36

Ільїна Н.В.

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ У КОРЕКЦІЙНО-ЛОГОПЕДИЧНИЙ ПРОЦЕС

У статті описується досвід впровадження в корекційно-логопедичний процес експериментальної методики формування образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Ключові слова: образне мовлення, загальне недорозвинення мовлення, діти старшого дошкільного віку.

В статті описується опыт внедрения в коррекционно-логопедический процесс экспериментальной методики формирования образной речи у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи.

Ключевые слова: образная речь, общее недоразвитие речи, дети старшего дошкольного возраста.

Розв'язання проблеми розвитку мовлення дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) має особливе значення, тому що ця патологія позначається на формуванні всього психічного життя дитини. Під впливом мовленнєвого дефекту часто виникає низка вторинних відхилень, які утворюють картину аномального розвитку дитини в цілому.

У дослідженнях багатьох фахівців (Р. Левіна, Є. Соботович, М. Шеремет, В. Тарасун, Т. Філічева, В. Тищенко, Н. Січкачук та інші) звертається увага на

утруднення в засвоєнні дошкільниками із ЗНМ лексичної сторони мовлення, у тому числі й лексичних засобів образності.

У корекційно-логопедичній роботі широко використовують носії образності (казки, вірші, загадки, прислів'я, приказки), і не лише під час корекції лексико-граматичної сторони мовлення, але й фонетико-фонематичної. Для більшості дітей із ЗНМ важко зрозуміти їх зміст через наявність великої кількості образних виразів, отже, реальна ефективність використання літературних творів, і як результат корекційно-логопедичної роботи, нижча за потенційну.

Аналіз науково-методичної літератури та практики спеціальної дошкільної освіти дітей із мовленнєвими порушеннями дає змогу стверджувати недостатню розробленість методичної системи формування образного мовлення та майже повну відсутність методичних посібників, призначених для безпосереднього застосування на логопедичних заняттях.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, нами було проведено дослідження, мета якого полягала в науковому обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці педагогічних умов та методики корекційної (логопедичної) роботи, спрямованої на формування образного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Проаналізувавши значну кількість визначень терміну «образне мовлення» у науково-методичній літератури (О. Ахматова, М. Пентилюк, Ю. Руденко), нами було обрано визначення, яке, на наш погляд, відображає в основному методичний бік цього явища та відповідає меті і завданням нашого дослідження.

Образне мовлення – це мовлення, що характеризується яскравістю, багатством мовних засобів виразності. До лексичних засобів образності належать тропи (епітети, порівняння, метафори, метонімії, синекдоха, гіпербола, уособлення), синоніми, антоніми, емоційно-оцінна лексика, фразеологізми, образні порівняння.

Для розуміння суті образного мовлення ми ознайомилися з базовою

одиноцею мови – словом. Для всіх визначень слова спільним є акцентування на його смисловому аспекті. Слово – це єдність звучання і значення. Ядром лексичного значення є концептуальне, або денотативне, значення. Крім концептуального значення, слово може мати конотативне. У звичайному мовленні людина керується під час вибору слів майже виключно їхнім основним лексичним значенням (концептуальним), а в образному мовленні слова добираються не стільки за основними, скільки за другорядними ознаками, за вторинним семантичним забарвленням, тобто за конотативним значенням.

Сприйняття образних засобів дітьми відображає хід пізнавальної діяльності людини: виявлення в навколишньому світі схожих речей, процесів, перенесення значення за схожістю з одного явища на інше; вираз емоцій, оцінки, суб'єктивного погляду на світ.

В основі розуміння і вживання образних засобів мови лежить низка механізмів: метафоризація, інференція, генералізація, смислові заміни, мовний контроль.

Метафоричне перенесення на сучасному етапі вважається основним механізмом розуміння на всіх рівнях. Метафора є одним з найбільш продуктивних способів породження нових сенсів. Метафоричний спосіб номінації є одним із шляхів, який найчастіше використовується для розвитку мовної семантики. Цей механізм здійснюється за схожістю зовнішніх ознак, місця розташування, форми предметів, виконуваних функцій. Він відбувається в результаті виникнення образних асоціацій між предметом, який уже має найменування, і новим, який потрібно назвати [1, 3].

Механізм інференції (іншими словами виведення значення шляхом висновків) реалізується у виведенні не тільки формально закріплених, але і прихованих компонентів семантики. Інференція є розумовим процесом, у результаті здійснення якого дитина здатна вийти за рамки буквального (дослівного) значення одиниць, розгледіти за розглянутою нею мовною формою більше змісту, ніж передається її окремими частинами. Завдяки інференції здійснюється виведення інформації, безпосередньо не представленої в

концептуальних структурах, за рахунок чого відбувається розвиток концептів і створення нових сенсів. Інферентна інформація розглядається як можлива сукупність логічних і асоціативних зв'язків, заснованих на знанні світу. Вона дозволяє зрозуміти, на підставі чого людина, яка володіє відносно обмеженими можливостями, здатна створювати і отримувати нові знання, трансформуючи старі. Інферентний висновок здійснюється завдяки активації деякого концептуального змісту різних структур знань. Основним механізмом цього процесу є концептуальна метафора. Інферентний висновок полягає в отриманні знання, яке лежить за планом виразу тієї або іншої концептуальної метафори [1].

В основі інференції лежить найважливіша, за словами О. Лурії, функція слова. Л. Виготський назвав її безпосередньо значенням. Під значенням слова, яке виходить за межі предметного віднесення, розуміється здатність слова не лише заміщати або уявляти предмети, не лише викликати близькі асоціації, але й аналізувати предмети, вникати глибше у властивості предметів, абстрагувати та узагальнювати їхні ознаки. Слово не лише заміщає річ, але й аналізує річ, уводить цю річ у систему складних зв'язків та відношень. Відволікальну, або абстрагувальну, узагальнювальну та аналізуювальну функції слова О. Лурія називає «категоріальним» значенням [2]. Отже, інтелектуальними передумовами формування цього механізму є достатній розвиток вербально-логічного і асоціативного мислення, операцій аналізу, синтезу та узагальнення.

Механізм генералізації полягає в розширенні сфери застосування мовної одиниці і пов'язаний з тим, що пізнавальні процеси дитини випереджають її мовний розвиток. Дитина спочатку встановлює спільність між невеликими групами слів, і лише пізніше бачить подібність широких класів слів [4].

Функціонування механізму смислових замінів виявляється через уточнення ступеня смислової близькості нової одиниці лексикону з тією, яка існувала раніше, роз'яснення або уточнення для самого себе значення певного слова під час сприйняття мовлення, перебирання можливих одиниць лексикону під час пошуку способу розгортання задуму вислову [1].

Кожна смислова заміна, що супроводжується диференціюванням за

певними параметрами, є одним із проявів роботи механізму мовного контролю. До засвоєння слова і паралельно з ним формується механізм когнітивного контролю, який базується на досвіді ознайомлення зі світом через власну практику. Оскільки слово входить до лексикону через перероблення мовленнєвого досвіду, формується механізм комунікативного контролю [1].

Дослідження Н. Гавриш, Г. Люблінської, К. Хоменко, С. Цейтлін, І. Чеботарьової з проблеми розвитку розуміння і використання засобів вторинної образної номінації показують, що дітям дошкільного віку доступне вживання низки образних засобів. Актуалізація різних образних слів дітьми (на різних етапах онтогенезу) розосереджена в часі: спочатку засвоюються прості форми образного мовлення, потім – стійкі сполучення слів, які мають високий рівень метафоризації.

У засвоєнні дітьми переносного значення вчені-дослідники виділяють три етапи. Перший етап – заміщення. Другий етап становлення переносного значення – порівняння, Третій етап засвоєння переносного значення пов'язаний з появою в мовленні дітей уособлень.

Аналіз спеціальної психолого-педагогічної літератури показав, що образне мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ третього рівня має певні особливості і потребує створення спеціальної методики його формування. Діти не розуміють і не користуються лексико-семантичними засобами образності: словами з переносним значенням, багатозначними словами, синонімами, епітетами, метафорами, порівняннями; у розвитку синтаксичних засобів спостерігаються порушення розуміння та труднощі використання малих форм народної творчості (прислів'їв, приказок, загадок, фразеологізмів тощо).

Дослідивши науково-теоретичні засади проблеми формування образного мовлення у дітей дошкільного віку, нами було визначено основні етапи корекційно-педагогічного процесу формування образного мовлення у дітей цієї вікової категорії із ЗНМ: діагностичний, організаційно-підготовчий, корекційно-формувальний і підсумково-діагностичний.

Діагностичний етап мав на меті вивчення стану сформованості та рівня

розвитку антонімічних, синонімічних, полісемічних явищ у мовленні дітей, уміння використовувати засоби образності у власному мовленні, а також вивчення індивідуально-мовленнєвих можливостей дітей.

Методика дослідження стану сформованості образного мовлення у старших дошкільників передбачала вивчення:

- вміння визначати антоніми, синоніми, слова з переносним значенням, образні вирази із запропонованого вербального матеріалу.
- розуміння антонімів, синонімів, різних значень полісемічних слів, слів із переносним значенням, фразеологічних висловлювань, образних виразів та вміння пояснювати їх.
- вміння добирати антоніми, синоніми, образні порівняння за змістом тексту.
- вміння використовувати їх у власному мовленні та під час переказу.

Якісний аналіз виконання завдань дітьми дозволив виділити основні групи помилок: використання одного і того ж слова-реакції; додавання частки не- до запропонованого слова; неточні відповіді; асоціативні відповіді; відсутність відповіді; неправильне добирання антонімічної пари; ехололічні відповіді; добір як кінцівки фрази слів, які римуються; повторення вихідного слова, іноді з іншим граматичним значенням (із зменшувально-пестливим значенням, із значенням множини); часткове виконання завдання; повне нерозуміння завдання; розуміння слів з переносним значенням і образних виразів у прямому значенні; опис малюнку замість виконання завдання.

У результаті аналізу і зіставлення даних діагностичного етапу дослідження відповідно до оцінних критеріїв ми виділили чотири загальні рівні розвитку образного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ та нормальним мовленнєвим розвитком: високий (діти із ЗНМ – 0%, діти з нормальним мовленнєвим розвитком – 43,33%), достатній (діти із ЗНМ – 6,67%, діти з нормальним мовленнєвим розвитком – 50%), середній (діти із ЗНМ – 74,28%, діти з нормальним мовленнєвим розвитком – 6,67%) і низький (діти із ЗНМ – 19,05%, діти з нормальним мовленнєвим розвитком – 0%).

Результати діагностичного етапу дослідження показали, що більшість

дітей із ЗНМ мають середній та низький рівень розвитку образного мовлення, що свідчить про значні труднощі (середній рівень), а в деяких випадках про неможливість (низький рівень), спонтанного розвитку цієї сторони мовлення без організації спеціального корекційно-формуваального навчання.

Розробляючи нашу корекційно-формуваальну методику, ми враховували результати діагностичного етапу дослідження, програмові вимоги до мовленнєвого розвитку старших дошкільників, рівень мовленнєвих можливостей кожної дитини, загальні закономірності оволодіння мовою як засобом спілкування, науково-методичні принципи навчання дітей рідної мови та спеціальні принципи корекційно-логопедичної роботи (принцип розвитку, онтогенетичний, принципи ситуативності, семантизації лексичних одиниць, єдності корекційних, навчальних і виховних завдань, їх відповідності програмним вимогам).

Відповідно до завдань дослідження нами було розроблено методику формування образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення, визначено її динамічний зміст і основні етапи впровадження: організаційно-підготовчий, корекційно-формуваальний і підсумково-діагностичний.

Кожен з виділених етапів мав свою мету, завдання та напрямки діяльності.

До організаційно-підготовчого етапу входила підготовка навчальних планів, попереднє створення педагогічних умов досягнення позитивних результатів корекційно-формуваального навчання. Необхідними педагогічними умовами досягнення позитивних результатів корекційно-формуваального навчання було:

1. Збагачення мотивації щодо використання засобів образності у власному мовленні дітей.
2. Розроблення системи мовленнєвих вправ, які будуть впроваджуватися в навчальний процес на логопедичних заняттях і заняттях вихователя за завданнями логопеда.

3. Створення розвивального середовища, а саме:

- включення образних засобів мови в ігрову, побутову, трудову та інші види діяльності;
- активне використання засобів образності в мовленні педагогів;
- включення образних засобів мови в ігрову, побутову, трудову та створення певного мовленнєвого режиму в діяльності педагогів.

Великого значення у формуванні образного мовлення в дітей із ЗНМ ми надавали збагаченню мотивації мовленнєвої діяльності. Мотивація мовленнєвої діяльності забезпечувалася створенням проблемних ситуацій, особливим добором мовленнєвого матеріалу, формулюванням ігрових, соціальних мотивів, включенням елементів змагання.

Корекційно-формувальний етап складався з таких підетапів: корекція розвитку антонімічних і синонімічних явищ у мовленні дітей, формування явищ полісемії, формування у старших дошкільників із ЗНМ таких засобів образності, як тропи, емоційно-оцінна лексика, фразеологізми, образні порівняння.

Напрями реалізувалися послідовно-паралельно з виділенням таких розділів корекційно-формувальної роботи:

1. Формування різних рівнів лексичних узагальнень:
 - а) категоріального значення слова, контекстуально зумовленого значення слова, кумуляція варіативних значень одного і того самого слова;
 - б) конотативного значення слова.
2. Засвоєння різних лексико-семантичних явищ: синонімії, антонімії, полісемії.
3. Засвоєння образних засобів мови, стійких фразеологічних зворотів.

Під час опрацювання всіх розділів корекційно-формувального навчання відбувалося формування механізмів, які є основою розуміння і вживання образних засобів мови, а саме: метафоризації, інференції, генералізації, механізму смислових замінів та мовного контролю.

Виходячи із напрямів і розділів корекційно-формувального навчання,

зміст роботи можна визначити такими завданнями:

1. Збагачення фонових знань, які є основою для розуміння та використання образних виразів.
2. Формування структури значення слова, а саме розвиток у дітей значення полісемічних слів, уточнення значення слів на основі протиставлення антонімів і зіставлення синонімів та слів, близьких за значенням.
3. Збагачення словника дітей антонімами, синонімами, образними виразами, прислів'ями, приказками, порівняннями, метафорами, епітетами, сприяння засвоєнню дітьми переносних значень слів.
4. Розвиток уміння розуміти зміст образних виразів, свідомо сприймати і використовувати слова з переносним значенням.
5. Розширення меж використання образних засобів.

Останнім підетапом був поточний контроль, який реалізувався під час спостереження за мовленнєвою активністю дітей у спеціально організованих ситуаціях у побутовій, трудовій, ігровій та інших видах діяльності.

Підсумково-діагностичний етап передбачав визначення рівня сформованості антонімічних, синонімічних, полісемічних явищ та таких засобів образності, як тропи, емоційно-оцінна лексика, фразеологізми, образні порівняння. Важливим завданням цього етапу є аналіз отриманих результатів і формулювання висновків.

Перевірка доцільності й ефективності розробленої методики формування образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, здійснювалася під час проведення контрольних завдань, які були побудовані аналогічно до завдань констатувального експерименту, але із застосуванням іншого мовленнєвого матеріалу.

У процесі перевірки доцільності формувальної методики було сформовано експериментальну та контрольну групи дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Аналіз даних, одержаних у ході формувального етапу дослідження, дав можливість виявити більш істотні позитивні кількісні та якісні зміни у розвитку образного мовлення у старших дошкільників із

загальним недорозвиненням мовлення експериментальної групи порівняно з контрольною (табл. 1).

Таблиця 1.

Кількісні показники рівнів розвитку образного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня (ЕГ і КГ)

Категорія дітей	Рівень та кількісні показники			
	Високий %	Достатній %	Середній %	Низький %
ЕГ (57 дітей)	5,26	24,56	68,42	1,76
КГ (48 дітей)	---	12,5	70,83	16,67

Якісний аналіз виконання завдань показав, що діти ЕГ виявили здатність: порівнювати предмети, їх дії та ознаки, розрізняти пряме і переносне значення слів, розуміти і пояснювати значення образних мовних засобів, виявляти прихований зміст образних виразів, складати словосполучення, речення, невеликі тексти з використанням засобів вторинної образної номінації. З'явилася позитивна динаміка не лише в розвитку образного мовлення, але і мовлення та мислення взагалі.

Результати формувального експерименту показали, що за умов спеціально організованого, цілеспрямованого, послідовного та систематичного корекційно-формувального навчання за запропонованою методикою у дітей із ЗНМ підвищується рівень розвитку образного мовлення.

Дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми формування образного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ у зв'язку зі складністю зазначеного мовленнєвого порушення та багатогранністю питань, що входять до цієї теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белобородова Е. В. Формирование образных средств языка у дошкольников с общим недоразвитием речи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Белобородова Елена Васильевна. – М., 2007. – 151 с.

2. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 320 с.
3. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация : виды наименований. – М., 1977. – С. 22–23.
4. Ушакова Т. Н. Функциональные структуры второй сигнальной системы / Т. Н. Ушакова. – М. : Наука, 1979. – 287 с.

Annotation

The article describes the experience of implementing an experimental method of forming creative speech in older preschool age children with general underdevelopment of speech in correctional logopaedic process.

Keywords: creative speech, general underdevelopment of speech, older preschool age children.